พระธรรมเทศนา
ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๑๕๐ ปี และ ๒๐๐ ปี

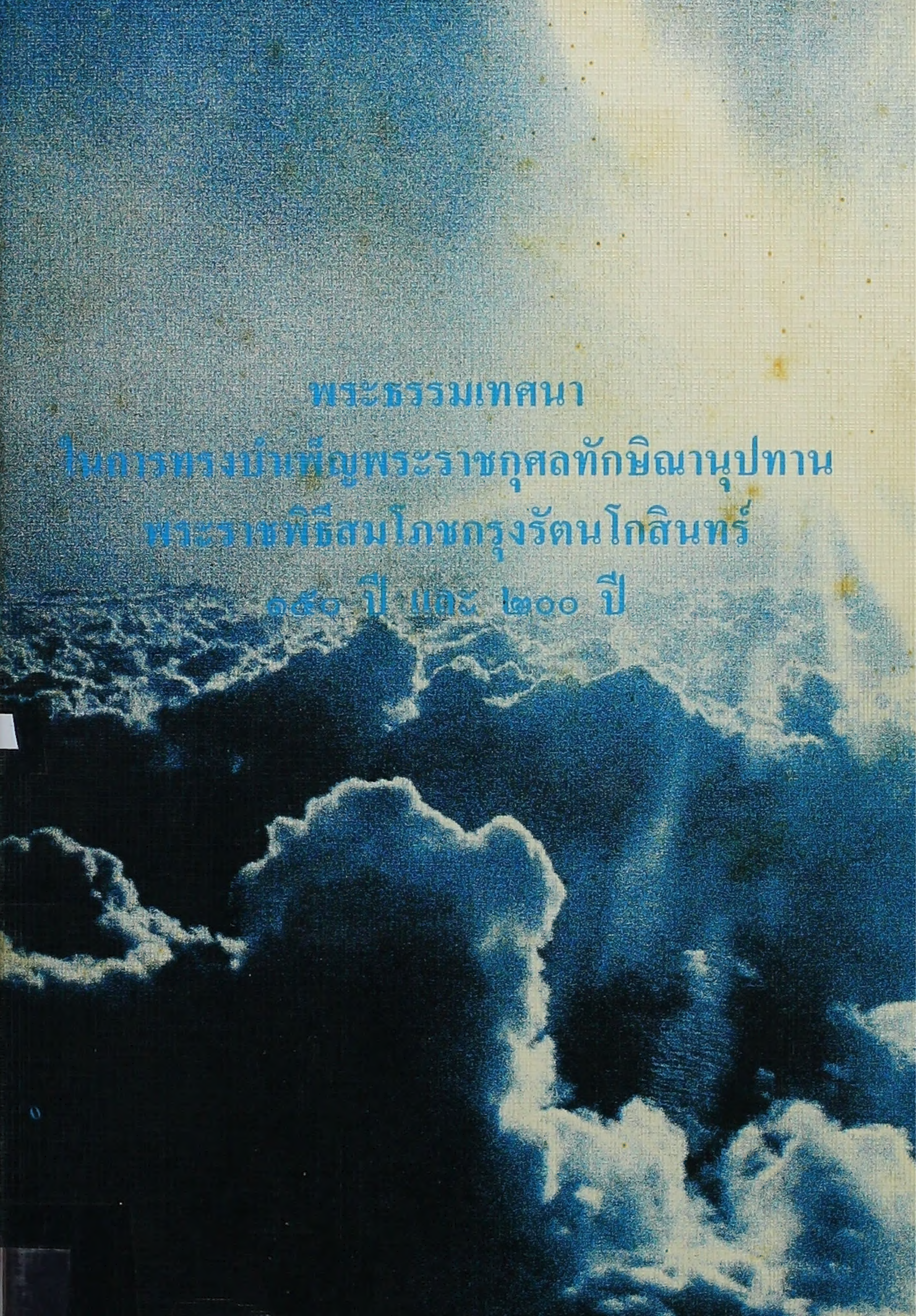

พระธรรมเทศนา อปจายนานิสังสกถา
ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
เฉลิมกรุงเทพมหานคร อันประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี

พระธรรมเทศนา ทุลลภกถา
ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

วัดบวรนิเวศวิหาร
กฎิหลวงกัมปนาทแสนยากร
3111102000177

ชวนพิมพ์
ชวนประหยัด พิมพ์ประทับใจ
ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 469 ถนนพระสุเมรุ ตำบลบวรนิเวศน์ กรุงเทพมหานคร
โทร. 2810541 , 2822114 นาย ชวน ศรสงคราม ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ.2525

ที่ รล ๐๐๐๒/ ๙๓๒๔ สำนักราชเลขาธิการ

๒๔ สิงหาคม ๒๕๒๕

เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดพิมพ์พระราชดำรัสในพระราชพิธีบวงสรวง สมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ณ ท้องสนามหลวง ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ลงในหนังสือธรรม

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

อ้างถึง ลิขิตที่ พ. ๐๙๙/ ๒๕๒๕ ลงวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๒๕

สิ่งที่ส่งมาด้วย พระราชดำรัส

ตามที่พระคุณเจ้าขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดพิมพ์พระราชดำรัสในพระราชพิธีบวงสรวง สมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ณ ท้องสนามหลวง วันจันทร์ที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๕ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษลงในหนังสือธรรม ซึ่งรองศาสตราจารย์บังอร สว่างวโรรส และนายชวน ศรสงคราม จะจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ ความแจ้งอยู่แล้วนั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาต

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์)
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร. ๒๒๑๑๕๑ – ๕ ต่อ ๒๐, ๒๑ และ ๕๙

พระราชดำรัส
ในพระราชพิธีบวงสรวงสมเด็จพระบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า
ณ ท้องสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๕

ข้าพเจ้ามีความปีติชื่นชมยิ่งนัก ที่ประชาชาติไทยจัดงานเฉลิมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ได้งดงามยิ่งใหญ่ และพร้อมเพรียงกันทุกฝ่ายเช่นนี้ เป็นนิมิตหมายสำคัญ แสดงความจริงให้ประจักษ์ชัดโดยปราศจากข้อสงสัย ว่าคนไทยนั้นยังมีความจงรักภักดีในแผ่นดินอยู่อย่างมั่นคงลึกซึ้ง ทั้งมีความสมัครสามัคคีอันแน่นแฟ้น พร้อมที่จะร่วมแรงร่วมใจกันประกอบกิจทั้งปวงที่เป็นธรรมสุจริต ความพร้อมเพรียงกันในการทำความดีนี้ ช่วยให้ไทยรักษาอิสรภาพอันไพบูลย์มาได้สองร้อยปีแล้ว จึงเชื่อมั่นว่าชาติไทยจะดำรงความเป็นไทยอยู่ตลอดไป

ส่วนการที่นายกรัฐมนตรีได้กล่าวพรรณนาในนามของประชาชน ถึงความสำนึกตระหนักในพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระบุรพมหากษัตริยา-ธิราชเจ้าทุกพระองค์ พร้อมทั้งแสดงความประสงค์อันแรงกล้า ที่จะเทิดทูนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้สูงส่งขึ้น โดยถวายพระราชสมัญญาเป็น "มหาราช" นั้น เป็นข้อยืนยันอย่างสำคัญว่าคนไทยทุก ๆ ฝ่ายมีความนิยมเลื่อมใสในคุณความดี และปรารภปรารถนาที่จะตั้งตนอยู่ในคุณความดีนั้น

การรักษาอิสรภาพและความเป็นไทยให้ดำรงมั่นคงยืนยาวไป ถือว่าเป็นกรณียกิจอันสำคัญสูงสุด นอกจากต้องอาศัยการบริหารประเทศที่ฉลาดสามารถ และสุจริตเป็นธรรมแล้ว ยังต้องอาศัยความร่วมสนับสนุนจาก

ประชาชนทั้งประเทศด้วย คือประชาชนแต่ละคนจะต้องขวนขวายสร้างสรรค์ประโยชน์ และดำรงอยู่ในคุณธรรมอันสมควรแก่ฐานะของตน ๆ คุณธรรมที่ทุกคนควรจะศึกษาและน้อมนำมาปฏิบัติ มีอยู่สี่ประการ ประการแรก คือการรักษาความสัจ ความจริงใจต่อตัวเอง ที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ประการที่สอง คือการรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดีนั้น ประการที่สาม คือการอดทน อดกลั้น และอดออมที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัจสุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด ประการที่สี่ คือการรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง คุณธรรมสี่ประการนี้ ถ้าแต่ละคนพยายามปลูกฝังและบำรุงให้เจริญงอกงามขึ้นโดยทั่วกันแล้ว จะช่วยให้ประเทศชาติบังเกิดความสุข ความร่มเย็น และมีโอกาสที่จะปรับปรุงพัฒนาให้มั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้ดังประสงค์

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลพิภพ จงอภิบาลรักษาท่านทั้งหลายให้มีความสุขสวัสดี แคล้วคลาดจากภัยอันตรายและสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง บันดาลให้มีกำลังกาย กำลังใจ และกำลังปัญญาอันเข้มแข็งสมบูรณ์ สามารถที่จะประกอบกิจการงานน้อยใหญ่ในหน้าที่ ให้บรรลุประโยชน์และความเจริญก้าวหน้าตามที่มุ่งหมายได้ทุกประการ.

พระธรรมเทศนา อปจายนานิสังสกถา
ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
เฉลิมกรุงเทพมหานคร อันประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันเสาร์ที่ ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕
เวลา ๑๗.๓๐ น.
สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (สุจิตฺโต ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์)
รับพระราชทานถวาย

พระธรรมเทศนา อปจายนานิสังสกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลนฺติ.

บัดนี้ จัก [ถวาย] วิสัชชนาในอปจายนานิสังสกถา ประดับ [พระ] ปัญญาบารมี เพิ่มพูน [พระราชกุศลราศีส่วนทักษิณานุปทาน ด้วยสมเด็จ-บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงปรารภมงคลสมัยกาลที่กรุงเทพ-มหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานี้ เจริญมาได้โดยลำดับ นับได้ ๑๕๐ ปี, ทรงระลึกถึงพระบรมราชคุณูประการแห่งสมเด็จพระบรมราช-บุรพบุรุษ และพระบรมราชบุรพสตรี ซึ่งทรงเป็นพระอดีตมหาราช และอดีตมหาราชินี และทรงเป็นพระเชื้อเมือง จึงโปรสให้อัญเชิญพระโกศพระบรมอัฏฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จ-พระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอมรินทราบรม-ราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี สมเด็จพระศรีสุราลัย สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ รวม ๑๑ พระโกศ ขึ้นประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร และเชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวารคู่พระบรมอัฏฐิประดิษฐาน ณ พระที่นั่งบุษบกมาลา ประกอบด้วยเครื่องบรมอิสสริยราชูปโภคพร้อมสรรพแล้ว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงอุทิศกัลปนาผลถวายแด่สมเด็จพระบรมอดีตมหาราช และสมเด็จพระบรมอดีตมหาราชินี ต่อเนื่องจากการฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฉลองพระนคร ฉลองพระปฐมบรม-ราชานุสสรณ์ ฉลองสะพานพระพุทธยอดฟ้า และเฉลิมพระราชสิริสมบัติ

ฉลองพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งโปรสให้สร้าง และปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ ด้วยพระกตัญญุตาและกตเวทิตาคุณ ตามประเพณีของพุทธสาสนิกบัณฑิต ได้ประพฤติสืบ ๆ มา.

สมเด็จพระปรโมรุราชามหาจักรีบรมนาถ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-ยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงเป็นพระบุรพบิดร ซึ่งมีพระอุปการคุณยิ่งของชนนิกร และสยามรัฐที่สืบต่อมา เพราะทรงเป็นวีรกษัตริย์ประกอบด้วยพระปรีชา และพระอุตสาหวิริยภาพ, ก่อนแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ทรงสามารถ ปราบศัตรูทั้งภายนอก ทั้งภายใน ให้พ่ายแพ้ไป จนได้รับพระนามาภิไธย พิเศษว่า กษัตริย์ศึก อันบุญบารมีที่ได้ทรงประกอบในกาลก่อน พร้อมทั้ง พระปรีชาและพระอุตสาหวิริยภาพในปัจจุบันอุปถัมภ์ เป็นปัจจัยมีกำลัง จึงได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมบรมมหากษัตริย์บรมราชจักรีวงศ์ ในสยามรัฐมณฑล และมิได้ทรงเพลิดเพลินเสวยสุขจำเพาะพระองค์ เพราะ ความเป็นใหญ่นั้น ทรงมุ่งความเจริญแก่ประเทศ และพศกนิกรทั่วขอบขัณฑ์-รัชชสีมา จึงโปรสให้สร้างกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานี้ พร้อมทั้งสถานที่ศัสตราวุธยุทธภัณฑ์ และพระคลังหลวง เพื่อเป็นที่ตั้งมั่น และเป็นกำลังแห่งการปกครองป้องกัน และทรงสอดส่องทะนุบำรุงสุขกำจัดทุกข์ ของชนนิกร ในพระราชอาณาประวัติ โปรสให้ชำระพระราชกฤษฎีกา กฎหมาย เพื่อป้องกันและกำจัดการเบียดเบียพกัน ทรงตั้งเจ้าหน้าที่ใน ทบวงการนั้น ๆ ตามสมควรแก่สมัยเพื่อให้การปกครองในภายในเป็นไป โดยเรียบร้อย เมื่อมีข้าศึกมารบกวน ก็ทรงจัดทัพออกไปปราบปรามให้ พ่ายแพ้ แผ่พระราชอาณาเขตต์ให้กว้างขวางออกไป เพื่อความมั่นคงแห่ง พระราชอาณาจักร และโปรสให้สอบสวนพระไตรปิฎก พุทธวจนะให้ถูกต้อง ตามหลักฐาน โปรสให้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นอันมาก เพื่อ เป็นที่อยู่แห่งภิกษุสงฆ์ ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงความจริง โดยเหตุผล เป็นเครื่องกล่อมเกลาใจและจรรยาความประพฤติของบุคคลทุกชั้น

ให้น้อมไปในทางชอบ กำจัดการชั่วทุจริตต่อกันและกันอันเป็นหลักสำคัญของการปกครอง, แม้การคุ้มครองป้องกันยังไม่ทั่วถึง, ก็ยังมีความสงบสุขมาได้โดยสมควร. เพราะอาศัยธรรมเป็นเครื่องกล่อมเกลาทะนุบำรุงใจคู่กันไปกับโภคทรัพย์เป็นเครื่องทะนุบำรุงกาย ด้วยความพร้อมเพรียงของพระวงศ์ และเสนาอำมาตย์ราชเสวกตลอดถึงทวยราษฎร ประเทศสยามและชนนิกรจึงฟื้นตัวและเจริญสืบมาถึงบัดนี้ ชื่อว่าทรงเป็นพระบุรพบิดรประกอบด้วยสามัคคีกับราชบริพาร พระราชทานทรัพยมฤดกไว้แก่อนุชนชาวสยามรัฐในภายหลัง ในรัชชกาลต่อ ๆ มา สมเด็จพระบรมอดีตมหาราชทุก ๆ พระองค์ ก็ได้ทรงประศาสน์พระราชกรณียกิจ ดำเนินไปโดยพระราชปฏิปทาที่ดีนั้น และทรงผ่อนผันแก้ไขให้เหมาะแก่กาลเวลา.

รวมความโดยย่อ ในรัชชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระปรีชาในพระราชกรณียกิจ และการสงคราม เพราะได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถในการสงครามแต่ทรงพระเยาว์มา และทรงพระปรีชาในทางกาพย์ประพันธ์ ทรงเพิ่มพูนทรัพย์อันเป็นกำลังสำคัญของประเทศอย่างหนึ่ง ด้วยโปรสให้สร้างกำปั่นทำการค้าขายติดต่อกับประเทศใกล้เคียง และโปรสให้สร้างเมือง สร้างป้อม สร้างเรือรบ สร้างศัตราวุธเพิ่มเติม เป็นเครื่องป้องกันศัตรูอันอาจจะมีมา.

ในรัชชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาญาณเห็นการณ์ไกล เมื่อมีสงครามเกิดขึ้นในประเทศที่ติดต่อ อันเคยเป็นศัตรูกันมา ก็โปรสให้จัดกองทัพออกไปคอยป้องกันและสอดส่องดูความเป็นไปเพื่อมิให้ข้าศึกล่วงล้ำพระราชอาณาเขตต์ ทรงปราบปรามศัตรูที่กำเริบประทุษร้ายให้พ่ายแพ้ และทรงปฏิบัติกับต่างประเทศด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุม.

ในรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาในพระราชกรณียกิจอันเกี่ยวกับต่างประเทศฝ่ายตะวันตก ได้ทรง

เริ่มแก้ไขการเกี่ยวข้องซึ่งถึงคราวจำต้องปฏิบัติเป็นเดิมมา และทรงพระปรีชาในพระราชศาสตร์ นิติศาสตร์ พุทธศาสน์ โหราศาสตร์ เป็นเยี่ยมในสมัย ทรงฟื้นความเข้าใจ และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาอันเสื่อมทรามลงให้เจริญขึ้น จึงได้พระคุณนามพิเศษว่าธีรมหาราชปรากฏมา และมีพระเมตตา พระกรุณา ทรงสนิธสนมกับราษฎร จึงเป็นที่นิยมยินดีนับถือของมหาชน

ในรัชชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาสามารถในศาสตร์ต่าง ๆ และรัฏฐาภิปาลโนบาย จนได้ทรงรับความยกย่องเป็นพิเศษของผู้รู้ในปรวิสัย ทรงประศาสน์พระราชกรณียกิจทั้งในประเทศทั้งเกี่ยวกับต่างประเทศ ทั้งในการเพิ่มพูนพระราชทรัพย์อันเป็นกำลังอย่างหนึ่งของประเทศให้เจริญยิ่งขึ้น ด้วยพระปรีชา และพระอุตสาหะอันแรงกล้า มิได้ทรงเห็นแก่ความลำบากแก่พระราชวรกาย และพระราชฤทัย ทรงแผ่พระเมตตาพระกรุณาไปในประชาราษฎร์ โปรสให้เลิกทาสปล่อยเป็นไททั่วกัน ทรงแสดงความสนิธสนมแก่คนทุกชั้นตามสมัยที่จะทรงแสดงได้ จึงเป็นที่ยินดีรักใคร่นับถือของมหาชนทั้งภายในทั้งภายนอกพระราชอาณาเขตต์ จนมีพระคุณนามพิเศษปรากฏว่า พระปิยมหาราชเจ้า.

ในรัชชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาในรัฏฐาภิปาลโนบายอันเกี่ยวกับต่างประเทศ ได้ทรงปฏิบัติการให้เป็นไปเหมาะกับสมัยจนสามารถมีอำนาจในทางภาษีสำเร็จได้โดยประสงค์ในกาลต่อมา เป็นพระคุณอันยิ่งใหญ่ และทรงพระปรีชาในกาพย์ประพันธ์ในโบราณคดีโดยอเนกประการ.

ตกว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมราชจักรีวงศ์ได้ทรงประดิษฐานพระราชอาณาจักรสยาม และกรุงเทพมหานคร พร้อมทั้งทรงทะนุบำรุงและรักษาการส่วนชอบ ทรงปราบปรามและป้องกันการส่วนชั่วเป็นปฐม สมเด็จพระอดีตมหาราชในลำดับมาก็ได้ทรงปฏิบัติโดยนัยนั้น และได้ทรงแก้ไขผ่อนผันเปลี่ยนแปลงให้เหมาะแก่สมัย เพราะอาศัย

ความพร้อมเพรียงของพศกนิกรทุกชั้น อันเป็นสามัคคีในภายใน สยามรัฐจึงเจริญมาได้จนบัดนี้ ในเมื่อประเทศที่ใกล้เคียงถึงความเสื่อมเสียอิสสรภาพไปเพราะเสียสามัคคีภายในอันเป็นกำลังสำคัญ.]

อันสามัคคีความพร้อมเพรียงกันในภายในนั้น เป็นกำลังยิ่งใหญ่ของประชุมชนทุกหมู่เหล่า. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงแสดงความจริงในเรื่องนี้ไว้ว่า สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี ความพร้อมเพรียงของคนที่เป็นหมวดหมู่กัน นำความสุขมา, สมคฺคานํ ตโป สุโข ความเพียรช่วยกันปราบและป้องกันความชั่วให้เสื่อมไป ทำความเจริญให้เกิดขึ้น และรักษาไว้ให้ตั้งอยู่ ของหมู่ที่พร้อมเพรียงกันนำความสุขมา ดังนี้.

ทางพระพุทธศาสนา เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว และทรงประกาศพระศาสนาด้วยพระกรุณายิ่งในหมู่สัตว์ ได้ทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องนำไปสู่ความเจริญ และทรงบัญญัติพระวินัยเป็นเครื่องป้องกันและกำจัดความเสื่อม. พระสาวกที่เป็นฝ่ายบรรพชิตก็ได้พร้อมเพรียงกันศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติตาม ทั้งช่วยกันประกาศพระศาสนา และทำสังคายนาพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักฐาน. สาวกฝ่ายคฤหัสถ์ก็ได้จัดการทะนุบำรุงด้วยปัจจัย ๔ เมื่อมีการณที่ไม่สมควรเกิดขึ้น ก็ช่วยกันสอดส่องและนำความกราบทูลพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมและบัญญัติวินัยแก้ไขให้เหมาะแก่คราว ประเทศ และบุคคลตามสมควร เพราะอาศัยความพร้อมเพรียงกันในภายในเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงเจริญสืบต่อมาถึงทุกวันนี้ ถึงหมู่อื่นตั้งแต่หมู่น้อยถึงหมู่ใหญ่จะตั้งอยู่และเจริญสืบต่อไปได้ก็ด้วยปฏิปทานี้, ทั้งคนในหมู่ต้องปฏิบัติด้วยดีด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายผู้ปกครอง ๑ ฝ่ายผู้อยู่ในปกครอง ๑ และก็ต้องมีประมุขเป็นที่หมายรวมกันเพื่อให้การงานต่อเนื่องกัน ฝ่ายผู้ปกครองคอยสอดส่องให้ดำเนินไปสู่ความเจริญ นำออกจากความเสื่อมเสีย, ฝ่ายผู้อยู่ในปกครองช่วยอุดหนุนส่งเสริมให้ดำเนินไป และชี้แจงแก่กันและกันให้รู้ให้เข้าใจกัน. การณ์ใดที่เป็นไป

เพื่อความเจริญ ถ้ายังไม่ได้จัดทำก็จัดทำขึ้น ที่จัดทำแล้วก็รักษาไว้ การณ์ใด ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมที่ยังไม่มีมาก็ป้องกันไว้ ที่มีมาแล้วก็กำจัดให้เสื่อม-ศูนย์ไป. หมู่นั้น ๆ จึงจะตั้งมั่นและถึงความเจริญได้ เปรียบประจุดก่อภูเขาใหญ่ให้ตั้งมั่นและงดงามเหมาะสมัย ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกันของหมู่ซึ่งเป็นผู้บงการและผู้ทำ ช่วยกันก่อส่งเสริมให้เจริญขึ้นด้วย แก้ไขและกำจัดส่วนที่ไม่งามออกเสียด้วย ภูเขาใหญ่นั้นจึงจะเจริญเติบโตขึ้นได้โดยลำดับและเหมาะแก่สมัย. ไม่ใช่คอยเกี่ยงแย่งกันจนไม่อาจก่อขึ้นได้และไม่ใช่เมื่อก่อขึ้นแล้วไม่ชอบใจ ก็รื้อเสียและก่อใหม่ ถ้าเป็นเช่นนี้ไม่เพียงแต่ภูเขาจะไม่เจริญขึ้นได้ กลับอาจไม่เป็นภูเขาเสียอีกสมปรารถนา.

อนึ่ง ความพร้อมเพรียงช่วยกันทำของหมู่นั้น ๆ ก็ต้องเป็นไปเหมาะ คือเหมาะแก่คราวเวลา เหมาะแก่ถิ่นประเทศ เหมาะแก่บุคคลจึงจะได้บรรลุผลดี เหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธะผู้ทรงหวังความเจริญจึงได้ตรัสไว้ว่า ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ ผู้หมั่นไม่วางธุระ ทำเหมาะ ย่อมได้ทรัพย์ ดังนี้.

คำว่าทรัพย์ในที่นี้ ควรหมายถึงสิ่งของที่จะให้สำเร็จประโยชน์และความสุขสำหรับกายนี้และในโลกนี้ ซึ่งเรียกว่าโภคทรัพย์ อันเป็นกำลังสำคัญเป็นปัจจัยเครื่องอุดหนุนภายนอกอย่าง ๑ คุณความดีที่เป็นเครื่องกล่อมเกลาใจและความประพฤติให้เป็นผู้ดี ซึ่งเรียกว่าคุณทรัพย์หรือบุญทรัพย์ อันเป็นปัจจัยอุดหนุนในภายใน ให้เกิดความสงบสุขทั้งสำหรับตนทั้งสำหรับหมู่ในโลกนี้และเพื่อประโยชน์ตนในภายหน้าอีกส่วน ๑ ทรัพย์ทั้ง ๒ ประเภทนี้จะเกิดมีขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยหมั่นไม่วางธุระ และทำเหมาะเป็นเหตุ ถ้าไม่หมั่นหรือหมั่นแต่ทำไม่เหมาะ ก็ย่อมไม่ได้แม้เพียงโภคทรัพย์ แต่กลับจะทำให้เสียหายยิ่งขึ้นเสียอีก, ยิ่งคุณทรัพย์อันจะให้เกิดความสงบสุขเป็นอันไม่ต้องกล่าวถึง พึงเห็นตัวอย่างในหมู่ที่ทำไม่เหมาะแล้ว ให้เกิดผล คือความเดือดร้อนระส่ำระสาย ต้องเสียหายทั้งโภคทรัพย์ทั้งคุณทรัพย์ และความสงบสุขอันปรากฏอยู่ ทางพระพุทธศาสนามุ่งความสงบสุขไม่กำเริบเป็นสำคัญ,

เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตว่า นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ สุขอื่นจากความสงบย่อมไม่มี ดังนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประสพความสงบสุข อันเป็นผลสูงสุดด้วยพระองค์เอง เพราะได้ทรงปฏิบัติเหตุที่ดีจนเต็มที่แล้ว มีพระกรุณาเพื่อให้ผู้อื่นบรรลุถึงความสงบสุขทั่วถึงกันจึงทรงแสดงคำสั่งสอนไว้โดยอเนกปริยาย อันรวมเรียกว่าพระพุทธศาสนา. แต่เพราะบุคคลและหมู่นั้น ๆ มีภูมิชั้นต่างกัน จึงทรงแสดงเหตุที่จะให้บรรลุถึงความสงบสุขนั้น ๆ ตามสมควรแก่ภูมิ ในชั้นต้นทรงแสดงเหตุที่จะให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันสำหรับตน ๔ ประการ (คือความประกอบด้วยความหมั่นในการศึกษาหาความรู้ ในการทำกิจตามหน้าที่ ในการแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ ๑ ความประกอบด้วยการรักษาเป็นไปตามความหมั่นนั้น คือรักษาความรู้ที่ได้ศึกษาไว้ รักษากิจการในหน้าที่ของตนไม่ให้เสื่อมเสียไป รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ไม่ให้เสื่อมเสียด้วยการอันไม่สมควร เช่นในการเป็นนักเลง ในการซื้อและเสพของมึนเมา ในการเล่นการพะนัน และในการอื่น ๆ ที่ไม่สมควร แม้เป็นการสนุกแต่ประกอบด้วยโทษ ไม่มีประโยชน์แก่ตนและหมู่ ๑ เลี้ยงชีพของตนและของครอบครัวให้เป็นไปพอดี ไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายเกินไปอันจะทำให้ขาดแคลน ไม่ให้เบียดกรอเกินไปอันจะทำให้ไม่ได้ความสุขตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ ๑ เลือกคบแต่คนที่ดีเป็นมิตร ให้ได้ชื่อว่ามีมิตรภายนอกเป็นคนดี ทั้งฝึกหัดตนในทางดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ ให้ยิ่งขึ้น ป้องกันความชั่วที่ยังไม่ได้ทำ กำจัดความชั่วที่มีอยู่แล้วให้เสื่อมศูนย์ ทำตนเองให้เป็นมิตรที่ดีในภายในของตน ๑) อันได้ชื่อว่าทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ที่พึงเห็นได้ในปัจจุบัน เป็นเหตุให้ผู้ประกอบด้วยเหตุนั้นปราศจากเกียจคร้านและประพฤติชั่ว ก็จักถึงความสงบสุขไม่เดือดร้อน เป็นผลดีสำหรับตน อนึ่ง เพราะบุคคลจำต้องอาศัยกันเป็นหมวดหมู่, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีกรุณาทรงหวังสุขประโยชน์แก่หมู่ชน จึงทรงแสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน

เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันเป็นประโยชน์สำหรับหมู่ ๖ ประการ เรียกว่า สาราณียธรรม (ในที่มาแห่งเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่หมู่ภิกษุ) เมื่อถือเอาเนื้อความโดยสาธารณ์ทั่วไปก็คือ ตั้งใจทำการงานทางกาย ทางวาจา และทางใจคือคิด ประกอบด้วยเมตตาในกันและกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เผื่อแผ่แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยธรรม อุดหนุนแก่กันและกันตามสมควร ไม่หวงไว้บริโภคแต่ผู้เดียว ตั้งใจประพฤติกายวาจาให้ดีเป็นส่วนศีลให้เสมอกัน ไม่ประพฤติตนให้เป็นคนเลวทรามเป็นที่รังเกียจของกันและกัน ประกอบด้วยความเห็นที่ดี ที่นำผู้เห็นเช่นนั้นออกเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเสมอกันและกัน ผู้ประกอบด้วยสาราณียธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำตนให้เป็นคนดีในหมู่ด้วย ทำหมู่ให้ดีด้วย จึงควรชื่อว่าคณโสภณะ ผู้ทำหมู่ให้งาม ส่วนผู้ประพฤติตรงข้ามย่อมทำตนให้เป็นคนเลวด้วย ทำหมู่ให้เดือดร้อนด้วย จึงควรได้ชื่อว่าคณปโทสะ ผู้ประทุษร้ายหมู่ แต่ผู้ไม่ประพฤติทั้ง ๒ อย่างควรได้ชื่อว่าคณปูรกะ ผู้พอทำหมู่ให้เต็ม คือให้มากขึ้นเท่านั้น เพราะไม่ทำหมู่ให้ดี และไม่ทำหมู่ให้ชั่ว แม้ผู้อื่นจะรู้ความประพฤติของคนนั้น ๆ หรือไม่ก็ตาม ส่วนผู้ทำก็คงเป็นเช่นนั้นเอง ตามเหตุและผล ท่านผู้ตั้งใจประกอบด้วยสาราณียธรรมนั้นไม่เพียงแต่เป็นคณโสภณะผู้ทำหมู่ให้งามในปัจจุบันเท่านั้น ยังเป็นผู้บำเพ็ญกุศล อันจักให้ผลเป็นสุขในภายหน้าอีกด้วย เพราะสัมปรายิกัตถประโยชน์ที่จะพึงได้ในภายหน้า อันพระสัมมาสัมพุทธะทรงแสดงไว้ ๔ ประการ คือประกอบด้วยศรัทธา ความเชื่อเหตุเชื่อผลและเชื่อความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ๑ ประกอบด้วยความตั้งใจรักษากายวาจาให้ดีอันเป็นส่วนศีล ๑ ประกอบด้วยการสละ ๑ ประกอบด้วยปัญญา พิจารณาให้รู้จักเหตุแห่งความเจริญ และเหตุแห่งความเสื่อม ๑ ก็ย่อมรวมลงในสาราณียธรรมนี้เอง เพราะฉะนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยสาราณียธรรมจึงชื่อว่าบำเพ็ญประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ในปัจจุบันด้วย ประโยชน์ในภายหน้าด้วย ก็จักถึง

ความสงบสุขไม่ต้องเดือดร้อนเพราะว้าเหว่ใจในประโยชน์ทั้ง ๒ ด้วยประการฉะนี้

อีกนัยหนึ่ง อุบายอันเป็นเครื่องปกครองหมู่ให้เป็นไปด้วยดีของท่านผู้เป็นประมุขของหมู่ อันปรากฏในพระพุทธศาสนา ที่พระสัมมาสัมพุทธะได้ทรงนำธรรมเก่า ๑๐ ประการมาแสดงไว้ คือทาน การให้เป็นการอุดหนุนผู้ควรอุดหนุน ๑ ศีล การตั้งใจรักษาจรรยาความประพฤติให้ดี เว้นจากเบียดเบียพกัน ๑ ปาริจาคะ การสละ เพื่อบรรเทาความตระหนี่และโลภ ๑ อาชชวะ ความเป็นผู้ซื่อตรง ๑ มัททวะ ความเป็นผู้อ่อนโยน ๑ ตปะ อำนาจเป็นเครื่องปราบปรามความชั่วสงเคราะห์ทั้งคนชั่วด้วย ๑ อักโกธะ ความไม่โกรธ ๑ อวิหิงสา การไม่เบียดเบียพ ๑ ขันติ ความอดทน ๑ อวิโรธนะ การไม่พิโรธคือไม่ทำผิดจากคลองธรรม หรือไม่แสดงความกำเริบให้ปรากฏด้วยอำนาจความยินร้าย ๑ รวม ๑๐ ประการ เรียกว่าทศพิธราชธรรม (ธรรมของพระราชา ๑๐ อย่าง) พร้อมทั้งสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ สัสสเมธะ ความฉลาดในการบำรุงข้าวกล้าสงเคราะห์กสิกรรมทั้งปวง ๑ ปุริสเมธะ ความฉลาดในการใช้บุรุษบุคคล ๑ สัมมาปาสะการ คล้องใจด้วยอาศัยการประพฤติให้เป็นประโยชน์ ๑ วาจาเปยยะ กล่าววาจาเป็นที่รักควรดื่มไว้ในใจ ๑ ธรรมเหล่านี้เป็นอุบายที่จะให้เกิดผลดี คือสงบจากโจรผู้ร้ายจนถึงจะกล่าวได้ว่าบ้านเรือนไม่ต้องลงกลอนซึ่งเรียกว่านิรัคคละ ดังนี้ เพื่อรู้จักโทษทุกข์ที่เกิดมีประจำแก่สังขารตามธรรมดาของสังขาร และเห็นโทษของกิเลสที่ยึดถือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมมีปริยายเป็นอเนก รวมลงในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันเป็นส่วนเหตุ เพื่อผลคืออนุตตรวิมุตติ อันเป็นความสงบสุขอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้.

[สมเด็จพระอดีตมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้น กับทั้งสมเด็จพระอดีตมหาราชินี พร้อมด้วยสามัคคีแห่งรัฐชนนิกร

ได้ทรงพระอุตสาหวิริยภาพ และพระปรีชาพระกรุณาจึงทรงตั้งกรุงเทพมหานครและสยามรัฐ และทรงปกครองแก้ไขให้เหมาะแก่สมัย กรุงเทพมหานครและสยามรัฐจึงเจริญมาได้เป็นส่วนมฤดกตกทอดมาถึงบัดนี้. สยามรัฐชนนิกายซึ่งเป็นอนุชนจึงสมควรยินดี และระลึกถึงพระบรมราชบุรพูปการเป็นส่วนกตัญญูแล้วบูชาด้วยเครื่องสักการะ อันได้ชื่อว่าอามิสบูชา และตั้งใจปฏิบัติชอบเว้นจากทางชั่ว ดำเนินไปแต่ในทางดี เพื่อประโยชน์แก่ตน เพื่อประโยชน์แก่หมู่ อันได้ชื่อว่า ปฏิบัตติบูชา เป็นส่วนกตเวที ก็จักให้สำเร็จผลบรรลุความเป็นสาธุชนคนดีได้ สมตามนัยสุภาษิตว่า นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา ความเป็นผู้กตัญญูและกตเวที เป็นนิมิตต์เครื่องหมายของคนดี ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงระลึกถึงพระราชอุปการคุณแห่งสมเด็จพระอดีตมหาราชและสมเด็จพระอดีตมหาราชินีประกอบด้วยสามัคคีแห่งพศกนิกร เป็นส่วนกตัญญุตาคุณ เป็นไปในพระราชมนัส มีกำลังมีพระราชประสงค์จะทรงปฏิการฉลองพระราชบุรพูปการคุณ จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ ทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลนั้น ๆ ถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติและเพื่อประโยชน์สุขแด่สมเด็จพระอดีตมหาราชและสมเด็จพระอดีตมหาราชินีตามสมควรแก่คติภพ เป็นส่วนกตเวทิตาคุณ ด้วยทรงนอบน้อมต่อพระองค์ผู้ทรงเจริญด้วยพระคุณ ตามจริยาแห่งพุทธศาสนิกบัณฑิตผู้ประกอบกิจด้วยปัญญา มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา พระราชกุศลจริยา ส่วนอปจายนมัยบุญเป็นต้น ก็จักเป็นกรรมอำนวยผลให้ทรงเจริญด้วยธรรมที่น่าปรารถนา ๔ ประการ ดังพระภาษิตที่พระบรมศาสดาจารย์ทรงแสดงไว้ว่า].

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ

แปลว่า ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ ความมีชีวิตยืนนาน, วรรณะ ผิวพรรณตระการผ่องใส, สุขะ สบายกายสบายใจ, พละ กำลังกายกำลังทรัพย์

กำลังปัญญา, ย่อมเจริญแก่ผู้มีปกติอภิวาทนอบน้อมต่อท่านผู้เจริญเนืองนิตย์ ด้วยประการฉะนี้.

[ขอพระราชกุศลราศีทักษิณาปนุทานที่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญนี้ จงสำเร็จโดยฐานะ แด่สมเด็จพระอดีตมหาราช และสมเด็จพระอดีตมหาราชินี คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี สมเด็จพระศรีสุราลัย สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ตลอดกาลนาน.

อนึ่ง ขออานุภาพพระสัมมาสัมพุทธะ ขออานุภาพพระสัทธรรม ขออานุภาพพระสงฆ์ ขออานุภาพพระคุณูปการแห่งสมเด็จพระอดีตมหาราช และสมเด็จพระอดีตมหาราชินี ขออานุภาพพระราชกุศลราศีส่วนทักษิณาปนุทาน และขออานุภาพอปจายนธรรม จงอภิบาลสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี ทั้งพระราชวงศ์จักรี ทั้งพระราชสมบัติ ทั้งสยามรัฐมณฑล ทั้งมหาชนชาวสยามรัฐ ผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ให้ปราศจากอนิฏฐารมณ์ คือ ทุกข์ โศก โรค ภัย อุปสรรค ศัตรู อุปัทอันตรายทุกประการ และให้ทรงประสพอิฏฐารมณ์ คือความสำราญเบิกบานแช่มชื่น ความอาจหาญ ความมีชัย ความผ่องใสสวัสดี ปลอดโปร่งเป็นต้น พร้อมทั้งทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระพรรณชัชวาลไพโรจน์ ควรเลื่อมใส ทรงประสพสุขทั้งทางพระราชวรกาย ทั้งทางพระราชหฤทัยอันไพบูล ทรงเพิ่มพูนกำลังพระกาย กำลังพระปรีชา กำลังพระราชทรัพย์ และกำลังพระราชวรฤทธิ์ทุกเมื่อ เพื่อทรงอภิบาลประเทศชาติ ราชกุลวงศ์ พระพุทธศาสนา แลประชาราษฎรให้ถาวร และเจริญยิ่งใหญ่ตลอดนิรันดรกาล.]

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทธมตฺถุ อิทํ ผลํ
เอตสฺมึ รตนตฺตยสฺมึ สมฺปสาทนเจตโส

- ขอผลที่ตั้งปณิธานเหล่านี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แด่ [สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า] ผู้มี [พระราช] มนัสเลื่อมใสในพระรัตนตรัยทุกประการ.

หมายเหตุ ท่านผู้ที่จะใช้เทศนาในงานสามัญทั่วไป พึงเว้นคำในวงเล็บเหลี่ยม ที่พิมพ์ไว้ทั้งหมดก็เพื่อรักษาต้นฉบับเดิม

พระธรรมเทศนา ทุลลภกถา
ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร ๒๐๐ ปี
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันอาทิตย์ที่ ๔ เมษายน ๒๕๒๕ เวลา ๑๖.๓๐ น.
สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร
รับพระราชทานถวาย

พระธรรมเทศนา ทุลลภกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในทุลลภกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ถวายสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบวรราชเจ้า และพระบรมราชวงศ์ชั้นปฐมวงศ์ เป็นต้น เป็นเบื้องต้นแห่งพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระบรมราชโองการให้ดำเนินการสร้างกรุงเทพมหานครขึ้นเมื่อวันที่ ๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ สองวันหลังจากทรงได้รับอัญเชิญขึ้นสู่สิริราชสมบัติเมื่อวันที่ ๖ เมษายน เมษายนปีนี้จึงเป็นเดือนที่ครบ ๒๐๐ ปีพระบรมราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพมหานคร

ความดำรงอยู่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และพระบรมราชวงศ์จักรี ก็คือการดำรงอยู่แห่งประเทศชาติไทยพร้อมทั้งศาสนาและทุกสิ่งทุกอย่างที่ร่วมเข้าเป็นประเทศชาติไทยนี้ ทั้งนี้ก็ด้วยได้พึ่งพระบารมีพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้นแห่งสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า ทรงเป็นพระประมุขนำรัฐบาลและประชาชนปกครองประเทศชาติให้วัฒนะสถาพรมาโดยลำดับ นับตั้งแต่องค์พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี พระผู้ทรงมีพระนามาภิไธยถวายในรัชกาลที่ ๔ ว่า “พระบาทสมเด็จพระปรโมรุราชามหาจักรีบรมนาถ-

นเรศร ราชวิวัฒนวงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามาธิบดินทร พิชิตินทรวโรดม บรมนาถบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก”

สมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าทุกพระองค์ชื่อว่าได้ทรงเป็นบุพการี เป็นกตัญญูกตเวทีสืบพระราชสันตติวงศ์และประเทศชาติมาโดยลำดับ บุคคลทั้งคู่นี้ พระบรมศาสดาตรัสว่า เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ตามพระบาลีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า เทว เม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทุลฺลภา โลกสฺมึ เป็นต้น แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลหาได้ยากในโลก ๒ คือ บุคคลผู้เป็นบุพการี ๑ บุคคลผู้เป็นกตัญญูกตเวที ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลหาได้ยากในโลก ๒ เหล่านี้แล” บุพการีได้แก่บุคคลผู้กระทำอุปการะก่อน กตัญญูกตเวทีได้แก่บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้กระทำแล้วและประกาศอุปการะที่ท่านกระทำแล้วให้ปรากฏตอบแทน เมื่อจะยกขึ้นแสดงเป็นนิทัศนะก็เป็น ๔ คู่ คือมารดาบิดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ พระมหากษัตริย์กับพสกนิกรประชาชน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดากับพุทธสาวกพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย คือ มารดาบิดาเป็นบุพการีของบุตรธิดา บุตรธิดาพึงเป็นกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา ครูอาจารย์เป็นบุพการีแห่งศิษย์ ศิษย์พึงเป็นกตัญญูกตเวทีต่อครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์เป็นบุพการีแห่งพสกนิกรประชาชน พสกนิกรประชาชนพึงเป็นกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาทรงเป็นบุพการีต่อพุทธสาวกพุทธศาสนิกชน พุทธสาวกพุทธศาสนิกชนพึงเป็นกตัญญูกตเวทีต่อพระบรมศาสดา

ประเทศชาติไทยเรามีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมาแต่โบราณกาล ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ราชา มุขํ มนุสฺสานํ พระราชาเป็นประมุขแห่งมนุษย์ทั้งหลาย ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น ประเทศชาติ และเมื่อพระราชาทรงรับนับถือพุทธศาสนา ทรงประพฤติธรรม ทรงตั้งอยู่ในธรรมแห่งพระพุทธศาสนา อาทิทศพิธ-

ราชธรรม ทรงปกครองประชาชนโดยธรรม ทรงนำประชาชนประพฤติธรรมมาโดยลำดับ ตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน ดังที่พระสงฆ์ได้ถวายพระราชสมัญญาพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลมาโดยลำดับ ว่าสมเด็จพระธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ฉะนั้น จึงทรงเป็นบุพการีแห่งพสกนิกรประชาชน และพสกนิกรประชาชนเมื่อตั้งอยู่ในธรรมตามพระมหากษัตริย์ก็ย่อมปฏิบัติตนเป็นกตัญญูกตเวทีบุคคลต่อพระมหากษัตริย์ และทุกบุคคลในชาติ นับตั้งแต่องค์พระประมุขลงมา ต่างก็ปฏิบัติตนเป็นบุพการีปละกตัญญูกตเวทีต่อกันในฐานะนั้น ๆ กล่าวโดยส่วนรวม คือต่างปฏิบัติเกื้อกูลกันและกัน ผู้ที่ให้การช่วยเหลือเกื้อกูลก่อนชื่อว่าบุพการี ผู้ให้การเกื้อกูลภายหลังเป็นการตอบแทนชื่อว่ากตัญญูกตเวที ทุกฝ่ายมีความเคารพรักผูกพันกัน เกื้อกูลกัน ทั้งนี้ก็เพราะมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ทรงเป็นผู้นำด้วยธรรมอันงาม สมตามที่พระบรมศาสดาตรัสแสดงไว้โดยอุปมาอุปมัยแปลความว่า “เมื่อโคทั้งหลายข้ามไปอยู่ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรงโคทั้งปวงก็ไปตรงฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น หากพระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม ประชาชนก็ตั้งอยู่ในธรรมตาม” ดังนี้

บุคคลทั้งคู่นี้ คือบุพการีและกตัญญูกตเวที พระพุทธองค์ตรัสว่าหาได้ยาก ก็เพราะบุคคลโดยมากไม่ตั้งอยู่ในธรรม เนื่องจากผู้เป็นประมุขหรือหัวหน้าเป็นอันมากไม่ตั้งอยู่ในธรรม ความดำรงอยู่แห่งหมู่ชนตั้งแต่ครอบครัวจนถึงประเทศชาติจึงมักไม่ยั่งยืน แต่ในประเทศชาติไทยนี้ กล่าวเฉพาะแม้เพียงสมัยตั้งกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมทั้งพระบรมราชจักรีวงศ์เป็นต้นมา ซึ่งได้ยั่งยืนอยู่แล้วถึง ๒๐๐ ปี เป็นผลที่พิสูจน์ว่าหาผู้เป็นบุพการีและกตัญญูกตเวทีได้เป็นอันมากในประเทศชาติไทย ซึ่งเป็นผลพิสูจน์สืบต่อไปด้วยว่าเพราะหัวหน้าทั้งหลายส่วนมากตั้งอยู่ในธรรมตามพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขแห่งชาติ จึงต่างปฏิบัติเป็นบุพการีและกตัญญูกตเวทีต่อกันสืบมาโดยลำดับ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำปฏิบัติพระราชกรณียกิจ

เป็นบุพการีต่อพสกนิกรประชาชนในฐานะทั้งปวง ดังจะพึงเห็นได้จากพระราชปฏิปทาแห่งสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้า ตั้งแต่รัชกาลที่หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์พระปฐมบรมกษัตริย์ธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเป็นต้นมา

เมื่อทรงรับการที่จะบำรุงแผ่นดินไทยต่อไป พระราชกรณียกิจอันดับแรกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็คือการสร้างกรุงเทพมหานครและพระบรมมหาราชวัง โปรดให้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มาตั้งทางฝั่งตะวันออก ตั้งพิธียกเสาหลักเมืองในวันอาทิตย์เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษก ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงประดิษฐานพระราชวงศ์ ตั้งข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ มีจตุสดมภ์เป็นต้น แบ่งหัวเมืองขั้นกลาโหม มหาดไทย กรมท่า ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ตั้งพระราชาคณะตำแหน่งต่าง ๆ และด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างกรุงเทพมหานครให้คล้ายกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิมทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ พระบรมราโชบายอีกส่วนหนึ่งจึงเป็นการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเขตพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงศรีอยุธยา ให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตคู่บ้านคู่เมือง เมื่อทรงสร้างกรุงและพระบรมมหาราชวัง ได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นหลักแล้ว โปรดให้เชิญพระพุทธปฏิมากร แก้วมรกต จากพระราชวังเดิมฟากตะวันตกมาประดิษฐาน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๒๗ ร.ศ. ๓ ต่อมาในพ.ศ. ๒๓๒๘ ร.ศ. ๔ โปรดให้สมโภชพระนครต่อเนื่องจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องกับนามพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานี

บูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติย-วิษณุกรรมประสิทธิ์” เป็นพระมหานครที่ดำรงรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากรเป็นแก้วอย่างดีมีสิริอันประเสริฐสำหรับพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ประดิษฐานกรุงเทพมหานครนี้ ตั้งแต่พระราชทานนามนี้มาบ้านเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุขเกษมสมบูรณ์ขึ้น (ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงสร้อยที่ว่า บวรรัตนโกสินทร์นั้นเป็นอมรรัตนโกสินทร์ นอกนั้นคงไว้ตามเดิม) พร้อมกันนั้นก็ทรงสร้างวัดสำคัญอื่น ๆ ทรงสร้างเมืองให้มั่นคงด้วยปราการคูคลองและกำลังทั้งปวงสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู ทรงจัดระเบียบการปกครองประเทศ ชำระกฎหมายทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎก ออกกฎหมายคณะสงฆ์ เป็นต้น ขณะทรงสร้างบ้านสร้างเมืองอยู่นั้น มีศึกมารบกวนพระราชอาณาจักร ต้องจำพระราชหฤทัยปราบปรามอริราชศัตรูให้ประเทศชาติพ้นภัย ทรงกรีธาทัพออกรบรวม ๗ ครั้ง ทรงนำประเทศชาติผ่านพ้นภัยสงครามได้อย่างปลอดภัย ทรงแสดงความเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่และนักปกครองผู้ใหญ่ยิ่ง แม้จะมีศึกสงครามเกือบตลอดรัชสมัย ๒๗ ปีเศษที่ทรงปกครองก็ได้ทรงจัดสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ ประเทศไทยได้มีกรุงเทพมหานครและวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่งดงาม มีพระบรม-ราชวงศ์จักรีที่มั่นคงสูงส่ง เป็นมิ่งขวัญของคนไทยชาติไทย ได้มีระเบียบแบบแผนในการปกครองประเทศที่เป็นองค์การปกครองสมัยต่อมา มีกฎหมายทั้งในทางโลกและทางธรรม ที่ขจัดความวุ่นวายให้กลับสู่ความเป็นระเบียบเรียบร้อยมีรากฐานวรรณกรรมและศิลปกรรม ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความเจริญรุ่งเรืองในสมัยปัจจุบัน งานสร้างสรรค์ของพระองค์จึงคงอยู่คู่สยามอย่างมั่นคง ทรงปฏิบัติสำเร็จทุกประการสมตามที่ได้ทรงตั้งพระราชปณิธานไว้ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องนิราศท่าดินแดงว่า “ด้วยเดชะบารมีที่ทำมา ตั้งใจจะอุปถัมภกยอยกพระพุทธศาสนา จะป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี”

ในรัชกาลที่ ๒ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักรบ นักปกครอง นักบริหาร ศิลปิน กวี และช่าง ได้ทรงสร้างสรรค์งานดังกล่าวไว้เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของไทยจำนวนมาก เป็นที่เชิดหน้าชูตาชาวไทย ปรากฏแพร่หลายไปในนานาประเทศ ๑๕ ปีเศษแห่งรัชสมัยของพระองค์ บ้านเมืองเป็นสุขสงบและรุ่งเรือง ได้ทรงเริ่มตั้งพิธีวิสาขบูชา ได้มีธงช้างเผือก คือธงเป็นรูปช้างสีขาวอยู่กลางวงจักรบนพื้นธงสีแดง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นธงประจำเรือกำปั่นหลวงที่ไปค้าขายต่างประเทศ และกลายเป็นธงชาติแต่นั้นมา แสดงว่าการเดินเรือค้าขายของไทยสมัยนั้นรุ่งเรืองมาก จึงจำเป็นต้องมีธงช้างเผือกเป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นเรือของชาติไทย แม้บัดนี้รูปช้างเผือกสีขาวก็ยังคงอยู่กลางธงไตรรงค์ประจำเรือไทย ในปัจจุบัน องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศยกย่องเทิดทูนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นบุคคลสำคัญของโลก ทั้งในด้านการสงครามการปกครอง การช่าง และกวีนิพนธ์

ในรัชกาลที่ ๓ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติราชการอย่างต่างพระเนตรพระกรรณพระราชบิดา มาแต่ครั้งยังทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ จึงทรงคุ้นเคยกับราชการแผ่นดินและเสนาบดีตำแหน่งต่าง ๆ มาแล้วเป็นอย่างดี ได้ทรงควบคุมดูแลตรวจตราราชการงานเมืองอย่างใกล้ชิดจริงจัง ในการวินิจฉัยตัดสินความ ทรงถือความยุติธรรมเป็นสำคัญยิ่ง ทรงคำนึงถึงทุกข์สุขของราษฎรเป็นใหญ่ ทรงจัดการค้าและการเศรษฐกิจได้ผลเป็นอย่างดี ทำให้ทรงสามารถพัฒนาบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาได้มาก โปรดการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดทั้งหลาย ทรงเริ่มรับสิ่งใหม่ในแผ่นดิน เพราะแต่เดิมมาสัมพันธ์กันอยู่โดยมากกับนานาประเทศตะวันออกด้วยกัน ความสัมพันธ์กับฝ่ายตะวันตกได้เริ่มขึ้น ได้ทรงปฏิบัติทั้งในด้านรับและปฏิเสธอย่างระมัดระวัง โดยทรงมุ่งความเจริญและความปลอดภัยแห่งราช

อาณาจักร การก่อสร้างได้มีการผสมผสานศิลปไทยเข้ากับศิลปจีน ดังปรากฏอยู่ในวัดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่หลายวัด ๒๗ ปีเศษแห่งรัชสมัยของพระองค์จึงประกอบไปด้วยพระราชกรณียกิจที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและความเจริญมั่นคง ทั้งในปลายรัชสมัยก็ได้ถึงหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งความสัมพันธ์กับนานาประเทศฝ่ายตะวันตก ซึ่งเป็นเหตุให้นานาประเทศฝ่ายตะวันออกต้องประสบอันตรายไปเป็นอันมาก แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติด้วยพระราชวิจารณญาณอย่างสุขุมลึกซึ้ง พึงเห็นได้จากพระราชดำรัสตรัสไว้ก่อนจะเสด็จสวรรคตว่า "การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ควรคิดจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว"

ในรัชกาลที่ ๔ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการต่าง ๆ ให้เหมาะสมแก่กาลสมัยเป็นอันมาก เพราะตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ มีระเบียบการปกครอง สภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศยังเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเปิดการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ยอมรับความเจริญทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าต่าง ๆ มาใช้อย่างระมัดระวัง เปิดประตูค้าขายกับชาวตะวันตก ขยายพระนครออกไปทางทิศตะวันออก เพราะความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นเหตุให้ประชาชนในพระนครเพิ่มจำนวนมากขึ้น ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา จัดตั้งโรงกษาปณ์ เป็นต้น ได้ทรงสร้างพระปฐมเจดีย์ ได้ทรงพบหินศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงบัญญัติกฎหมายขึ้นเกือบ ๕๐๐ ฉบับด้วยพระองค์เองที่เต็มไปด้วยมนุษยธรรม ทรงปกครองประเทศพร้อมทั้งทรงบำรุงฟื้นฟูยกย่องพระบวรพุทธศาสนาและทรงยังทุกอย่างให้เจริญสวัสดีพ้นอันตรายภัยพิบัติ ทรงเริ่มตั้งพิธีมาฆบูชา และวิสาขอัฏฐมีบูชา กล่าวได้ว่าทรงมี

น้ำพระราชหฤทัยเป็นนักวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง ทรงยอมรับวิชาการของตะวันตกเข้ามาใช้และทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาค้นคว้ามากทางวิชาดาราศาสตร์ ทรงคำนวณทราบแน่ว่าจะเกิดสุริยุปราคาหมดดวงในประเทศไทยที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เวลา ๑๐.๓๒ น. ทางราชการปัจจุบันได้กำหนดให้วันที่ ๑๘ สิงหาคมของทุกปีเป็นวันนักวิทยาศาสตร์ไทย ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทุกอย่างเหมาะแก่กาลสมัยตลอดเวลา ๑๗ ปีเศษแห่งรัชสมัยของพระองค์

ในรัชกาลที่ ๕ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองแผ่นดินในแนวทางแห่งสมเด็จพระบรมราชชนกให้ก้าวหน้าไปเป็นอันมาก ทรงเปลียนแปลงแบ่งส่วนราชการปกครองแผ่นดินจากแบบเก่าซึ่งมีอยู่ ๖ กรม คือเวียง วัง คลัง นา สมุหกลาโหม และสมุหนายกมาเป็นแบบกระทรวง กรม ในปัจจุบัน ทรงแบ่งเขตการปกครองประเทศเป็นมณฑล จังหวัด เป็นต้น ทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีให้เหมาะแก่สมัย ทรงปรับปรุงการเก็บภาษีอากรเป็นรายได้ของแผ่นดินโดยรอบคอบเคร่งครัด ทรงบำรุงการเกษตรและคมนาคมเพื่ออาชีพของราษฎรกว้างขวางออกไป มีรถราง รถไฟ กรมไปรษณีย์ ส่งจดหมาย ส่งโทรเลข ปรับปรุงการศาลพร้อมทั้งกฎหมาย ทรงบำรุงพระศาสนาและการศึกษา โปรดอาราธนาคณะสงฆ์ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง ได้ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดทั้งหลาย เป็นการเริ่มต้นปฐมศึกษา มีพระเถระเป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลนั้น ๆ ต่อมาได้ทรงออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ได้ทรงตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้น ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตามพระบรมราชปณิธาน ได้เสด็จพระราชดำเนินติดต่อ เยี่ยมเยือนประชาราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง และเพื่อให้ได้ทรงทราบถึงความเป็นอยู่แท้จริงของเขา จึงเสด็จฯ

โดยมิได้แสดงพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ จึงเป็นที่เข้าใจกันว่าทรงเป็นเพียงข้าราชการผู้ใหญ่ การเสด็จประพาสแบบนี้เป็นที่รู้จักกันในนามว่า "เสด็จประพาสต้น" นอกจากเสด็จประพาสภายในประเทศแล้วยังได้เสด็จฯ เยือนประเทศอื่นเพื่อสมานไมตรี ได้เสด็จฯ ต่างประเทศทางตะวันออก อาทิ สิงคโปร์ อินเดีย เมื่อพระชนมายุยังเยาว์ และได้เสด็จฯ ประพาสยุโรป ถึง ๒ ครั้ง ทำให้ได้ทรงทราบความเป็นไปภายในประเทศและต่างประเทศเป็นอย่างดี จึงทรงสามารถปรับปรุงให้บังเกิดความสุขความเจริญแก่ประเทศชาติและประชาชนในทุก ๆ ด้าน ทรงเป็นที่รักของประชาชนขึ้นโดยลำดับตลอดเวลาที่เสด็จอยู่ในพระสิริราชสมบัตินานขึ้น ประชาชนชาวไทยได้พร้อมกันสร้างพระบรมรูปทรงม้าถวายจารึกไว้ที่ฐานพระบรมรูปนั้นว่า "ปิยมหาราชาธิราช" ในวโรกาสที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติครบ ๔๐ ปีบริบูรณ์ เพราะทรงเป็นที่รักใคร่ยกย่องเคารพเทิดทูนเป็นล้นพ้นของราษฎร เพราะทรงนำประเทศชาติให้ผ่านพ้นอุปสรรคอันตราย ทรงปกครองให้เกิดความสุขความเจริญแก่ประชาราษฎรทั่วไป ทรงมีความรักคือพระเมตตากรุณาในประชาชน ทรงปกครองประชาชนเหมือนอย่างบิดาปกครองบุตร ดังพระราชดำรัสที่ตรัสแก่ราษฎรผู้มาเฝ้าครั้งหนึ่งว่า "เราจะเป็นเหมือนบิดาของเจ้าเสมอไป ย่อมยินดีด้วยในเวลามีสุข และช่วยปลดเปลื้องอันตรายในเวลามีภัยได้ทุกข์" ได้พระราชทานสิทธิแก่ราษฎรในการที่จะนับถือศาสนา และพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่ทุกศาสนาบรรดามีในเมืองไทย ปรากฏหลักฐานในพระบรมราชโองการครั้งหนึ่ง ตอนหนึ่งว่า "การศาสนานั้นไม่เป็นที่ขัดขวางสิ่งใดในราชการแผ่นดิน ผู้ใดเห็นว่าศาสนาใดถูกต้องก็ถือตามชอบใจของผู้นั้น ผิดถูกก็อยู่แต่ผู้ถือศาสนานั้นเอง" พระราชกรณียกิจยิ่งใหญ่อีกประการหนึ่งที่นำมากล่าวกันอยู่เสมอคือการเลิกทาส การเลิกทาสในประเทศอื่นนั้นเป็นเหตุให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นหลายประเทศ .แต่ในประเทศไทยได้ทรงกระทำด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงดำเนินสายกลาง

ไม่ให้เดือดร้อนทั้งเจ้าของทาสและตัวทาสเอง โดยทรงใช้เวลาในการเลิกทาสถึง ๓๗ ปีจึงสำเร็จในพ.ศ. ๒๔๔๘ โดยได้ทรงตราพระราชบัญญัติยกเลิกการมีทาสโดยสิ้นเชิง การปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญก็มิได้ทรงมีความรังเกียจ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งในทีแห่งหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าไม่มีความรังเกียจอันใดซึ่งจะมีกฎหมายกำหนดพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินเช่นประเทศทั้งปวงมีกำหนดกันนั้น เมื่อจะทำกฎหมายสำหรับแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้นี้" แต่ราษฎรยังไม่พร้อมในขณะนั้น ทรงปฏิบัติเร่งรัดในด้านการศึกษาของราษฎร และในทุก ๆ ด้านเพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการปกครองตนเองและบ้านเมืองในสมัยเวลาต่อไป ๔๒ ปีเศษในรัชกาลของพระองค์จึงเป็นเวลาที่ไม่เพียงพอในความเคารพต้องการของประชาชน

ในรัชกาลที่ ๖ คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปกครองปฏิบัติพระราชกรณียกิจสืบต่อให้บังเกิดความเจริญในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านการปกครอง และด้านการศึกษา เป็นต้น เช่นทางด้านการศึกษาได้ทรงตราพระราชบัญญัติปฐมศึกษาขึ้น เพิ่มโรงเรียนในระดับมัธยมศึกษา ทรงปรับปรุงโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาปนาขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย พระราชทานนามว่า "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงตั้งกองลูกเสือและเสือป่าขึ้น ทรงตัดสินพระราชหฤทัยให้ประเทศไทยเข้าเป็นฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นฝ่ายชนะในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ทำให้เกิดผลดีแก่ประเทศหลายด้าน ได้รับยกย่องให้มีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกับประเทศสัมพันธมิตรทั้งหลาย ได้เข้าร่วมในการประชุมสันติภาพที่ประเทศฝรั่งเศส เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติ และหลายชาติต้องยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ผูกมัดไทยเรื่องอำนาจศาลและภาษีศุลกากร เป็นโอกาสให้ไทยได้เรียกร้องขอแก้สนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมจากประเทศอื่นในเวลาต่อมา ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองขึ้นเป็น

อันมาก ทั้งพระราชบันทึกประจำวันต่อกันหลายเล่มสมุด ทรงพระราชนิพนธ์บทปลุกใจให้รักชาติไว้มาก พระราชกรณียกิจด้านการปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรมอันเป็นผลดีแก่ประเทศมีมากมายหลายประการ และที่ใช้สืบเนื่องมาจนปัจจุบันก็มีมาก ดังเช่นตรากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ ประกาศใช้นามสกุล พระราชทานนามสกุลด้วยพระองค์เองไว้มากมาย แสดงเป็นพระราชปรารภไว้ว่าทรงมีพระราชเจตนาให้เกิดความภาคภูมิใจที่ตนจะได้เป็นผู้ประกอบคุณงามความดีเพื่อดำรงวงศ์สกุลของตน และให้เกิดความละอายที่ตนจะเป็นผู้นำความเสื่อมเสียมาสู่ชื่อเสียงของสกุล ประเทศชาติก็จะพลอยได้รับประโยชน์ในการที่ผู้รักเผ่าตระกูลจะประกอบแต่คุณงามความดี เป็นประโยชน์เกิดทูนทั้งสกุลวงศ์และประเทศชาติด้วย ได้พระราชทานแบบธงชาติคือธงไตรรงค์ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ทรงประกาศใช้พระพุทธศักราช ใช้การนับเวลาเป็นระบบสากล ๑๕ ปีเศษแห่งรัชกาลของพระองค์จึงเต็มไปด้วยพระราชกรณียกิจที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศยกย่องว่าทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกพระองค์หนึ่ง ประชาชนชาวไทยก็ได้ยกย่องพระองค์เป็นสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

ในรัชกาลที่ ๗ คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปกครองประเทศสืบต่อมาโดยมีอภิรัฐมนตรี ได้ทรงออกกฎหมายเพื่อความเจริญของบ้านเมือง เพื่อคุ้มครองและส่งเสริมความสุขของประชาชนเป็นจำนวนมาก ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ต้องทรงต่อสู้กับสงครามเศรษฐกิจซึ่งเกิดเสื่อมโทรมขึ้นทั่วโลก ตลอดถึงประเทศไทย เพื่อให้เกิดดุลยภาพระหว่างรายรับรายจ่ายเป็นต้น ต้องมีการยุบตัดทอนเปลี่ยนแปลงลดลงทุกอย่าง ตั้งต้นแต่พระองค์เอง ดังในประกาศฉบับหนึ่งลงท้ายว่า "ครั้งนี้เป็นเวลาที่ชาวสยามทุกจำพวก นับแต่พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงไปถึงราษฎรพลเมือง จะต้องช่วยกันรักษาบ้านเมืองให้พ้น

อันตรายด้วยโภคกิจวิปริตทั่วทั้งโลก จำต้องยอมทนความลำบากด้วยกันไปชั่วคราว และหวังใจด้วยกันว่าจะพ้นความอัตคัดขัดสนได้ในไม่ช้านาน” ได้ทรงเตรียมประเทศไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย และได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ พระราชกรณียกิจสำคัญประการหนึ่งในรัชกาลที่ ๗ คือการสมโภชกรุงเทพมหานครครบ ๑๕๐ ปี ในพ.ศ. ๒๔๗๕ โปรดให้มีการมหกรรมสมโภชพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต มีพระราชพิธีเปิดสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “สะพานพระพุทธยอดฟ้า” ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี ขึ้นเป็นพระบรมราชานุสรณ์ ๙ ปีเศษแห่งรัชกาลของพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงความที่ทรงเสียสละทุกอย่างเพื่อรักษาประเทศชาติและเพื่อความสุขของประชาชน

ในรัชกาลที่ ๘ คือพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์เมื่อทรงมีพระชนมายุเพียง ๙ พรรษาขณะทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ เมื่อเสด็จฯ นิวัติประเทศไทยครั้งแรกในฐานะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๓ พรรษาเท่านั้น และประทับอยู่เพียง ๒ เดือน แต่ก็ทรงยังให้เกิดความปลาบปลื้มปีติและจงรักภักดีอย่างยิ่งนับแต่นั้นมา เสด็จนิวัติพระมหานครอีกครั้งเมื่อ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพิ่งยุติ ผู้คนพลเมืองอยู่ในสภาพว้าวุ่นและเสียขวัญ การเสด็จนิวัติครั้งหลังนี้จึงเป็นที่อบอุ่นใจไปทั่วประเทศ แม้ว่าสถานการณ์ในบ้านเมืองจะยังสับสนปรวนแปรอยู่ก็ทรงพระปรีชาสามารถประกอบพระราชภารกิจได้อย่างสมบูรณ์ด้วยพระราชวิริยะอุตสาหะยิ่งยวด ทรงใส่พระราชหฤทัยยิ่งนักต่อความเป็นอยู่ของพสกนิกรทั่วไปตลอดถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารด้วย ได้เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ โปรดให้เข้าเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด ในการเสด็จฯ

เยี่ยมพ่อค้าประชาชนชาวไทยและชาวจีนในย่านสำเพ็งนั้น ได้นำให้เกิดสิริมงคลแก่พวกเขา ความร้าวฉานระหว่างไทยจีนสงบลงด้วยพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณ ๑๒ ปีเศษแห่งรัชกาลของพระองค์ทำให้ทรงเป็นมิ่งขวัญเป็นที่เทิดทูนผูกพันใจประชาชนอย่างยิ่ง ประชาชนมีความอบอุ่นใจ มีความสุข มีความปีติประทับตาประทับใจที่ได้มีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชจริยวัตรละมุนละไมงดงาม เปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณา สง่างามบริสุทธิ์ผุดผ่อง สมลักษณะพระมหากษัตริยชาติ

สมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าทุกพระองค์ ตั้งแต่องค์พระปฐม-บรมกษัตราธิราชเจ้า ได้ทรงตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งพระราชวงศ์ ตั้งระบอบการปกครอง และมุขอำมาตย์มนตรีเสวกามาตย์ทั้งปวง นำการปกครองประเทศชาติให้พัฒนาสถาพรมาโดยลำดับ จึงทรงเป็นองค์บุพการีของประชาชนชาวไทยทั้งปวงในปัจจุบัน ทุกพระองค์เสด็จมาและทรงดำเนินพระราชประศาสโนบายปกครองประเทศอย่างเหมาะสมแก่กาลเทศะนั้น ๆ รัชกาลที่ ๑ เสด็จเข้ามาในขณะที่ต้องการฟื้นฟูตั้งประเทศชาติพระราชวงศ์ ตั้งระบอบการปกครองรักษาป้องกันประเทศชาติพร้อมทั้งพระบวรพุทธ-ศาสนา เป็นต้น รัชกาลโดยลำดับก็เสด็จมาในช่วงที่เวลาต้องการ ได้ทรงดำเนินพระราชประศาสโนบายอย่างเหมาะสมมาทุก ๆ สมัย ทรงยืนยันในโอกาสที่ควรยืนยัน ทรงยินยอมผ่อนปรนในโอกาสที่ควรยินยอมผ่อนปรน เป็นการณวสิกะคือปฏิบัติไปตามควรแก่เหตุการณ์เพื่อรักษาประเทศชาติ ศาสนาเป็นต้นไว้ และพัฒนาให้เจริญ สถาบันของชาติไทยของคนไทยจึงตั้งดำรงอยู่ได้ถึงบุคคลทุกพวกทุกฝ่ายในปัจจุบันทั้งหมด

ในรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงเป็นสมเด็จพระมหากษัตราธิราชพระองค์ที่ ๙ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ได้ทรงแสดงพระบรมราชปณิธานไว้โดยมีพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๙๓ ว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม" แล้วทรงหลั่งทักษิโณทก ตั้งพระราชสัตยาธิษฐานที่จะทรงบริหารพระราชอาณาจักรโดยทศพิธราชธรรม และในพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติแล้ว และกำลังทรงปฏิบัติอยู่ ก็เป็นประจักษ์พยานแก่พสกนิกรตลอดถึงชาวประชานานาชาติว่าทรงมีพระราชวิริยะอุตสาหะในอันที่จะทรงประพฤติปฏิบัติตามพระบรมราชปณิธานที่ได้พระราชทานไว้นั้นทุกประการ ทรงตั้งอยู่ในกตัญญูกตเวทิตาธรรม ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม มีพระมหากรุณาเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ทรงประกอบพระราชกรณียกิจทั้งปวงเพื่อประโยชน์สุขแห่งประชาชนโดยไม่ทรงคำนึงถึงความลำบากเหนื่อยยาก ไม่ทรงคำนึงถึงภัยอันตรายทั้งปวง ในทุกด้าน ทุกทาง อาทิ ในการพัฒนาการศึกษา ในการพัฒนาที่ดิน และในสวนจิตรลดาก็โปรดให้ทำนา เลี้ยงโคนม เป็นต้น เพื่อใช้ที่ดินให้บังเกิดเป็นประโยชน์และเป็นการทดลองทดสอบต่าง ๆ ด้วย ในการพัฒนาป่าไม้ การทำฝนหลวง การพัฒนาชลประทาน ทำการขุดคลองระบายน้ำ อ่างเก็บน้ำ การบริการแพทย์หลวงแก่ประชาชน การอุปถัมภ์ศาสนา ในปีหนึ่ง ๆ ทรงอุทิศเวลาไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ วัน โดยประมาณ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรและทอดพระเนตรกิจการโครงการพัฒนาตามพระราชดำริในท้องถิ่นทุรกันดารทั่วทุกภาคของประเทศ ในการนี้ ได้ทรงวางแผนพัฒนาเพื่อความเจริญก้าวหน้าและมั่นคงในพื้นที่ดังกล่าวในทุกด้านอย่างสอดคล้อง มีการประสานประโยชน์และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เหตุที่เสด็จพระราชดำเนินไปถึงสถานที่นั้นด้วยพระองค์เอง และได้ทรงศึกษาเพื่อทรงทราบความเป็นไปในที่นั้น ๆ อย่างแท้จริง จากการทรงพบประชาชน ทรงไต่ถามตรวจตราอย่างถี่ถ้วน พระราชทานพระราชดำริในการวางโครงการพัฒนาร่วมกับเจ้าหน้าที่ในส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งฝ่ายพลเรือน ตำรวจ ทหาร ได้ทรงทราบปัญหาขัดข้องและทางที่จะแก้ปัญหานั้น ๆ ได้โดยถูกต้อง แต่ละท้องถิ่น

ย่อมมีปัญหาต่าง ๆ กัน การปฏิบัติแก้ปัญหาก็ต้องทรงปฏิบัติต่าง ๆ กัน ตามควรแก่ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น เช่น ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน และปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการชลประทาน ก็มีพระราชดำรัสให้สำรวจสถานที่สร้างอ่างเก็บน้ำที่มีประโยชน์อเนกประสงค์ โปรดให้จัดที่ดินแบ่งปันประชาชนเพื่อการเกษตรและส่งเสริมการเกษตรกรรมทุกแขนง ทรงส่งเสริมกิจการธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ โปรดการประหยัดมัธยัสถ์ โดยการใช้วัสดุอุปกรณ์พื้นบ้านที่หาได้ง่ายเป็นต้น ได้ทรงแนะนำระบบสหกรณ์ซึ่งหมายความว่าการทำงานร่วมกัน เพราะจะได้ช่วยเหลือแนะนำและเปลี่ยนความรู้กัน แต่สมาชิกสหกรณ์ทุกคนจะต้องเคร่งครัดต่อวินัย ขยันหมั่นเพียรซื่อสัตย์สุจริต มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สามัคคีกลมเกลียวกัน รู้จักประหยัดและต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตน จึงทรงเป็นร่มเกล้าของชาวไทยโดยแท้ ทั้งนี้เพราะทรงเป็นกตัญญูกตเวทีต่อสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าผู้ทรงนำพระราชวงศ์และมุขอำมาตย์มนตรีทั้งปวง เป็นต้น ฉะนั้นจึงทรงเป็นบุพการีของประชาชนทั้งปวงอีกด้วย

ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นบุพการีและกตัญญูกตเวทีนั้น รวมเข้าก็คือธรรมเป็นเครื่องเกื้อกูลกันและกันนั่นเอง คือความประพฤติที่เป็นธรรมเป็นคุณเกื้อกูล มิใช่เป็นโทษ อาทิทศพิธราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์และผู้ปกครองทั้งหลาย และในการปฏิบัตินั้นก็ประกอบด้วยสัปปุริสธรรมคือธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการ ได้แก่

๑. ธัมมัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ
๒. อัตถัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล
๓. อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักตน
๔. มัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา

๖. ปุคคลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล

๗. ปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คือหมู่ชน

ประกอบกับธรรมที่ตรัสไว้โดยชื่ออื่น แต่ก็รวมเข้าเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นคุณเกื้อกูลให้เกิดความสุข มิใช่เป็นโทษให้เกิดทุกข์ ผู้ปฏิบัติที่เป็นคุณเกื้อกูลก่อนได้ชื่อว่าเป็นบุพการี ผู้ปฏิบัติเกื้อกูลคือเป็นคุณเกื้อกูลตอบแทนก็เป็นกตัญญูกตเวที รวมเข้าง่าย ๆ ก็คือว่า ให้ทำความดีที่เกื้อกูลนั่นเอง ตราบใดบุคคลทั้งหลายผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ตั้งแต่หมู่เล็กจนถึงหมู่ใหญ่ ต่างประกอบความดีที่เป็นคุณเกื้อกูลแก่กันและกัน ต่างก็ได้ชื่อว่าเป็นบุพการีเป็นกตัญญูกตเวทีตราบนั้น ความตั้งมั่นความเจริญของหมู่ชนนั้นย่อมดำรงอยู่ จึงเป็นหน้าที่ของบุคคลทุกคนจะพึงประกอบคุณงามความดีเพื่อเกื้อกูลกันและกันให้มากที่สุด เว้นการปฏิบัติกระทำสิ่งที่เป็นโทษก่อให้เกิดทุกข์ภัยพิบัติต่อกันและกัน เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อกันและกันในโอกาสฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร ๒๐๐ ปีครั้งนี้ และปฏิบัติสืบต่อตลอดไป

ในโอกาสกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งมั่นดำรงยั่งยืนมาถึง ๒๐๐ ปี รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าจำเดิมแต่พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ที่ทรงสืบพระราชสันตติวงศ์มาถึง ๙ พระองค์ในปัจจุบัน ล้วนทรงปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขสงบเรียบร้อยมาช้านาน และรำลึกถึงพระราชประเพณีที่สมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการสมโภชพระนครครั้งแรกในรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๒๘ (ร.ศ. ๔) เมื่อสร้างกรุงและวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้ฉลองสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพ.ศ. ๒๓๘๑ (ร.ศ. ๕๗) ต่อมาอีกเมื่อครบ ๑๐๐ ปีในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๕ และ ๑๕๐ ปีในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงประกาศงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

อนึ่ง รัฐบาลและปวงชนชาวไทยได้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระผู้ทรงตั้งกรุงรัตนโกสินทร์และพระบรมราชวงศ์จักรี พร้อมทั้งระบอบการปกครอง และมุขมนตรีเสนามาตย์ทั้งปวง กับทั้งทรงฟื้นฟูยกพระพุทธศาสนา บำรุงประชาชนให้เป็นสุข ดังที่มีแสดงในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาสรุปไว้ว่า "ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ทรงพระอุตสาหะครอบครองแผ่นดินโดยขัตติยานุวัตร ต่อสู้ข้าศึกที่บังอาจมาย่ำยีให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปทุกครั้ง ทั้งปราบปรามศัตรูหมู่ร้ายทั้งภายในและภายนอกราบคาบ แผ่พระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งกว่าแผ่นดินใด ๆ ในครั้งกรุงเก่าแต่ก่อนมา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรเป็นอเนกประการ" จึงพร้อมกันเทิดทูนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยถวายพระราชสมัญญาเป็นมหาราช

สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าทุกพระองค์ ผู้ทรงดำรงไอศวรรยาธิปัตย์ปกครองประเทศชาติประชาชนให้มีความสุขความเจริญมาโดยลำดับ ได้ชื่อว่าทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ตามพระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสไว้ว่า

"ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธติ

บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก บุรุษอาชาไนยย่อมไม่เกิดขึ้นในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยผู้ทรงปัญญาเกิดในที่ตระกูลใด ตระกูลนั้นย่อมบรรลุถึงความสุข"

"สปฺปุริโส ภิกฺขเว กุเล ชายมาโน พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย โหติ" เป็นอาทิ ความว่า "ภิกษุทั้งหลาย สัตตบุรุษเกิดขึ้นในสกุล ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แห่งชนเป็นอันมาก ย่อมยังประโยชน์–เกื้อกูลและสุขให้สำเร็จแก่มารดาบิดา แก่บุตรภริยา แก่หมู่คนผู้เป็นทาสกรรมกร แก่มิตรอมาตย์ แก่สมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆยังฝนให้ตก ทำ

ข้าวกล้าให้สำเร็จ ย่อมยังประโยชน์เกื้อกูลและสุขให้เกิดแก่มหาชน ฉะนั้น”

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐได้ทรงรำลึกถึงพระราชอุปการคุณูปการแห่งสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ นับแต่พระปฐมบรมกษัตราธิราชเจ้าผู้ทรงสถาปนาพระบรมราชวงศ์ ทรงตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ และทุก ๆ อย่างทุก ๆ พระองค์ ซึ่งได้ทรงสืบพระราชสันตติวงศ์มาโดยลำดับ เป็นต้นทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานถวาย ชื่อว่าได้ทรงตั้งอยู่ในกตัญญูกตเวทิตาธรรมภูมิชั้นของสาธุชน ตามพระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสไว้ว่า ภูมิเวสาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา ความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิชั้นของสาธุชน

ขออำนาจแห่งพระราชกุศลทักษิณานุปทานที่ทรงบำเพ็ญถวายทรงพระราชอุทิศถวายทั้งปวงนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลิตวิบากสุขสมบัติและเป็นไปเพื่อเฉลิมพระเกียรติแห่งสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าและทุกพระองค์ที่ทรงพระราชอุทิศถวาย

ขอพระบรมเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระบุรพมหากษัตราธิราชเจ้าทุกพระองค์ได้อภิบาลรักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้ทรงพระเจริญราชสิริสวัสดิ-พิพัฒนมงคลทุกประการ พร้อมพระราชวงศ์ มุขมนตรีอำมาตย์ ชาวประชาราษฎร และสมณชีพราหมณ์ ตลอดจิรกาล

รับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในทุลลภกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมียุติลง เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร.